

Lodewijk Napoleon en het einde van de republikeinse politiek

WYGER R.E. VELEMA

‘Een koninkrijk! Ja mijn vriend, zoover is het eindelijk met ons land gekomen’, schreef Anton Reinhard Falck op 13 juni 1806, in een brief vol walging en verontwaardiging, aan Johan Hora Siccama in Groningen.¹ Hij was bepaald niet de enige tijdgenoot die met afgrijzen en verbazing reageerde op het definitieve einde van de republikeinse regeringsvorm, een regeringsvorm die twee eeuwen lang, weliswaar met telkens andere argumenten maar altijd in de overtuiging van haar superioriteit aan iedere vorm van monarchie, in eensgezindheid door de Nederlanders was geroemd. Gedurende de gehele achttiende eeuw, om niet verder in de tijd terug te gaan, waren eerst Staatsgezinden en Orangisten en later ook revolutionairen en conservatieven het, bij al hun vaak fundamentele onderlinge politieke meningsverschillen, over één ding eens geweest: het land was een republiek en diende dat te blijven. Gezien deze opmerkelijke continuïteit in republikeinse politieke gezindheid, zou men mogen verwachten dat de abrupte overgang naar een monarchale regeringsvorm in 1806 door historici grondig is onderzocht en uitputtend is geanalyseerd. Niets is echter minder waar. Net als de politieke en politiek theoretische geschiedenis van het hele decennium waarin deze transitie plaatsvond, is de vestiging van de monarchie onder Lodewijk Napoleon een onderbelicht onderdeel in de geschiedschrijving over het ontstaan van het moderne Nederland gebleven.

De verklaring voor deze hardnekkige lacune moet ten dele worden gezocht in de manier waarop historici tegenwoordig de decennia rond 1800 indelen. Na een periode van heftige politisering, die zich uitstreckte van het begin van de patriottenbeweging tot en met de totstandkoming van de constitutie van 1798, zien zij een duidelijk omslagpunt.² De revolutionaire politieke passie, uitgeput door jaren van hevige partijstrijd, ebde langzaam weg en maakte plaats voor een verlangen naar eenheid en harmonie, in 1801 verder versterkt door de terugkeer van de oude elites in het landsbestuur. De geleidelijk toenemende Franse bemoeienis met het Nederlandse politieke bestel, die nauwelijks viel te

1 H.T. Colenbrander (ed.), *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Vijfde deel. Koning Lodewijk. 1806-1810* (2 dln., 's-Gravenhage, 1910) I, xlvii.

2 Deze interpretatie, die in de recente historiografie door velen wordt gedeeld, is vooral ontwikkeld door N.C.F. van Sas in zijn talrijke publicaties over deze periode, thans bijeengebracht in N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004).

bestrijden, leidde bovendien tot de teloorgang van het principiële republikanisme van de voorgaande decennia. Revolutionaire politieke theorie werd vervangen door een nieuw vaderlands gevoel, dat zich uitdrukte in een geheel ander en minder politiek vocabulaire. Deze visie op het eerste decennium van de negentiende eeuw bevat ontegenzeggelijk veel dat juist en pertinent is, maar zij behoeft enige nuancering en aanvulling. Door de nadruk die zij legt op de culturele natievorming gedurende deze jaren, blijft namelijk het verre van onbelangrijke of marginale debat over de voor ons land meest geschikte regeringsvorm, dat in precies deze zelfde jaren met grote gevoelens van urgentie, soms zelfs van wanhoop, werd gevoerd, onderbelicht. Daardoor zou ten onrechte de indruk kunnen ontstaan dat de overgang van republiek naar monarchie in 1806 rimpelloos verliep en door de tijdgenoten, murw geslagen door voortdurende van buiten opgelegde politieke veranderingen en weggevlucht in nostalgische dromen over de cultuurnatie, met politieke en theoretische desinteresse werd gadeslagen en ondergaan.

Ten einde deze onjuiste indruk weg te nemen, zal ik in het navolgende allereerst trachten te laten zien hoe het politieke debat in de jaren voorafgaand aan de overgang naar de monarchale regeringsvorm nog volkomen in het teken van het behoud van de eeuwenoude republikeinse identiteit stond. Vervolgens zal ik Lodewijk Napoleons visie op het koningschap en op zijn plaats in de Nederlandse geschiedenis en de reactie van de tijdgenoten daarop bespreken. Tot besluit werp ik de vraag op hoe het mogelijk was dat de tot 1806 zo republikeinse Nederlanders uiteindelijk toch plotseling in staat bleken de nieuwe monarchie te aanvaarden.

De strijd om het behoud van de republiek, 1804-1806

De jaren van het Staatsbewind en van het daaropvolgende raadpensionarisschap van Rutger Jan Schimmelpenninck werden gekenmerkt door een grote politieke en conceptuele verwarring. Met stijgende verbazing observeerden Nederlandse waarnemers de hoogst merkwaardige en theoretisch vrijwel onbegrijpelijke ontwikkeling van het politieke bestel in Frankrijk, waar Napoleon geleidelijk zijn idiosyncratische vermenging van revolutionaire beginselen, *ancien régime*-monarchie en moderne militaire dictatuur een definitieve gestalte gaf.³ Schimmelpenninck, zeer goed op de hoogte van de toestand in Frankrijk, karakteriseerde het bewind in 1804 als geheel militair, om er gedecideerd aan toe te voegen: 'Ik voor mij walge er van'.⁴ In datzelfde jaar schreef Jacobus Blaauw

³ Zie over het probleem van het karakteriseren van het bestel van Napoleon recent: Peter Baehr en Melvin Richter (ed.), *Dictatorship in History and Theory. Bonapartism, Caesarism, and Totalitarianism* (Cambridge 2004).

⁴ H.T. Colenbrander (ed.), *Gedenkstukken de algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Vierde deel. Staatsbewind en raadpensionaris. 1801-1806* (2 dln., 's-Gravenhage 1908) II, 500-501.

aan Samuel Wiselius dat vrijwel alles wat er in de Franse politiek gebeurde de traditionele lessen van de politieke theorie tartte. Mocht het Napoleontische regime op deze manier succesvol blijken te kunnen voortbestaan, zo meende hij, dan moest men onontkoombaar de conclusie trekken dat 'alle die wijze schrijvers, welke over de inrichting en de duurzaamheid van eenen goeden regeeringsvorm zoovele boeken geschreven hebben, alle radoteurs zijn, en men gerust hunne geschriften op het vuur kan werpen'.⁵ Ook in het steeds sterker van dit ondoorgrondelijke Franse bestel afhankelijke eigen land was er weinig duidelijkheid of reden tot optimisme. Niet alleen vanwege die groeiende afhankelijkheid overigens: het hervormings- en herinrichtingsproces van de staat verliep traag en chaotisch, de sinds 1801 met nadruk gepredikte verzoening van alle partijen wilde niet erg vlotten, de politieke energie leek uit de natie te zijn weggevoerd.

Gezien dit klimaat van intellectuele en politieke onzekerheid en desoriëntatie was het opmerkelijk dat men met grote standvastigheid aan één politieke overtuiging bleef vasthouden: de wenselijkheid van een republikeinse regeeringsvorm. Deze republikeinse politieke voorkeur was, enkele uitzonderingen daargelaten, over het algemeen niet langer zo bevlogen en idealistisch van aard als zij gedurende de patriottentijd en de eerste jaren van de Bataafse republiek was geweest. De jarenlange bittere politieke twisten hadden hun ideologische tol geëist en het optimistische geloof in de aanstaande vestiging van de heerschappij van de politieke deugd en in de zegeningen van de permanente volkssoevereiniteit vrijwel volkomen ondermijnd. De politiek actieve burger, zo kon men overal horen, moest met een lantaarntje worden gezocht. 'Het gros der natie, afgemat onder de reeks van afwisselende schokken, te leur gesteld in deszelfs verwachtingen, trekt zich de gemeene zaak niet meer vrijwillig aan', schreef Schimmelpenninck al in 1799.⁶ En in 1803 constateerde François Ermerins: 'Ieder is moede van 't beschouwen der politieke worstelingen [...]'.⁷ Maar de gedeeltelijke desillusie met het revolutionaire republikanisme van de late achttiende eeuw betekende in ons land geenszins dat daarmee ook het republikanisme als zodanig had afgedaan. Integendeel zelfs. Want juist in deze conceptueel en politiek zo onzekere periode greep men met grote gretigheid terug op de pre-revolutionaire vaderlandse republikeinse traditie, die meer dan door de actieve participatie van de burger gekenmerkt werd door een sterke afkeer van monarchaal gezag, een voorkeur voor een zacht en collegiaal bestuur en een nadruk op gematigdheid, soberheid, eenvoud en een zekere mate van burgerlijke gelijkheid. Het was precies deze republikeinse nationale identiteit die bedreigd werd door het groeiende Franse verlangen het land te 'monarchaliseren'.⁸

5 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4), 539.

6 G. Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck en eenige gebeurtenissen van zijnen tijd* (2 dln., 's-Gravenhage en Amsterdam 1845) I, 183-184.

7 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 429.

8 De uitdrukking is van François Ermerins in 1804. L. de Gou, *De Staatsregeling van 1805 en de Constitutie van 1806. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag 1997), 210.

De grote strijd in de jaren 1804 en 1805 ging dan ook over de vraag hoever men kon gaan in het aanpassen van de republikeinse regeringsvorm aan dit alom verwerpelijk geachte Franse streven. Het zal duidelijk zijn dat de Staatsregeling van 1805 en de benoeming van Rutger Jan Schimmelpenninck tot raadpensionaris in deze context gebeurtenissen van cruciaal belang waren.⁹ Schimmelpennincks ambt was in benaming nog republikeins. Zelf hield hij bij hoog en bij laag vol dat de nieuwe Constitutie paste bij 'den aard der zeden, denkwijze en karakter van onze natie' en uitmuntte door een zeldzaam gelukkige combinatie van 'een geconcentreerd en krachtig gouvernement met eene volkomene veiligheid der individueele en burgerlijke vrijheid'.¹⁰ Zijn opposenten dachten daar heel anders over en verzetten zich krachtig tegen de invoering van wat zij beschouwden als een quasi-monarchaal gezag. Het was de oud-redacteur van het weekblad *De Democraten*, Isaac Gogel, die het debat aanging op het hoogste niveau, namelijk met zowel Schimmelpenninck als Napoleon zelf.¹¹ Hoewel hij zich later schijnbaar moeiteloos aan opeenvolgende regimes zou aanpassen, was Gogel in 1804 hevig gekant tegen de invoering van 'een eenhoofdig bestuur, of iets dat onder een anderen naam hetzelfde denkbeeld insluit'.¹² Bij zijn verzet maakte hij het Schimmelpenninck heel duidelijk dat zijn motieven niet revolutionair republikeins waren, door te beklemtonen dat hij bepaald geen aanhanger was van 'zoogenaamde overdreven wijsgeerige beginselen, welke met den tegenwoordigen staat van het menschedom niet overeenkomen'.¹³ Liever beriep hij zich op de aloude en onveranderlijke Nederlandse volksaard. Dat idee werkte hij uit in de 'profession de foi politique pour la République batave', die hij op 4 oktober 1804 via de Franse bevelhebber in ons land, generaal Auguste de Marmont, aan Napoleon stuurde. De politieke boodschap van deze interessante memorie was dat de Bataafse republiek inderdaad dringend een aantal door Napoleon gewenste hervormingen behoefde en dat het de kop weer opstekende particularisme door een krachtig centraal gezag bestreden diende te worden. Dat gezag mocht echter nimmer eenhoofdig zijn, want een dergelijke regeringsvorm druiste lijnrecht in tegen 'l'esprit national' en zou nimmer door de publieke opinie, die zeer gehecht was aan 'les

9 Voor een recente beschouwing over Schimmelpenninck zie N.C.F. van Sas, 'Rutger Jan Schimmelpenninck. Van parlementariër tot president', in: Van Sas, *Metamorfose van Nederland* (noot 2), 293-302.

10 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 581.

11 Zie over Gogel o.a. J.A. Sillem, *De politieke en staatkundige werkzaamheid van Isaac Jan Alexander Gogel* (Amsterdam 1864) en L.G.J. Verberne, *Gogel en de uniteit* (Nijmegen 1948). Over *De Democraten*: Herman de Lange, 'De politieke actie van een bewuste publieke opinie', *De Gids* 134 (1971), 505-515.

12 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 526. Het fascinerende verschijnsel van de razendsnelle aanpassing van leden van de politieke elite aan de telkens veranderende politieke omstandigheden in deze periode is voor ons land nog nauwelijks bestudeerd. Een proefschrift over deze materie wordt voorbereid door Matthijs Lok. Vgl. ook van zijn hand: "Op een gelijksoortige klip schipbreuk leiden". De politieke argumentatie van voormalige Napoleontische bestuurders in de grondwetscommissie van 1814', *Leidschrift* 19 (2004), no. 3, 89-105.

13 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 525.

anciennes opinions de liberté', worden aanvaard. Maar het was niet alleen de oude Nederlandse vrijheidsliefde die zich verzette tegen de invoering van een eenhoofdige regering. De natie, gehecht aan haar 'ancienne simplicité', was evenzeer afkerig van de bij een dergelijke keuze onvermijdelijke hoofse pracht. Ook daarom verdiende een bescheiden staat voerend college van drie tot vijf man aan het hoofd van de regering de voorkeur.¹⁴

Waar het misschien opmerkelijk mag heten dat de politieke hervormer Gogel het noodzakelijk achtte terug te grijpen op pre-revolutionaire republikeinse clichés in zijn kritiek op het aanstaande raadpensionarisschap van Schimmelpenninck, daar is dit veel minder verbazend bij de protesten die uit diametraal tegenovergestelde politieke hoek klonken. Sinds 1801 konden de oude stadhoudersgezinden weer van zich laten horen en met de plannen voor de instelling van een van grote macht voorzien raadpensionarisschap zagen zij hun kans schoon. Geen verzoening was het waar dit politieke kamp op uit was, maar op het strooien van zout in de revolutionaire wonden. Want was het niet schandalig dat juist de revolutionairen die de stadhouder gedurende de laatste twintig jaar geheel ten onrechte van het streven naar monarchale macht hadden beticht nu zomaar een eenhoofdige regering meenden te kunnen invoeren? Dit was de boodschap van een protestbrief die een twaalfstal Oranjegezinde leden van de Utrechtse politieke elite in april 1805 aan het Staatsbewind en aan Schimmelpenninck stuurde. De plannen voor de nieuwe regeringsvorm, zo deelden de heren mede, waren ten enenmale strijdig met 'de Republikeinsche Vrijheid, waarvoor onze voorouders zoveel Goed en Bloed hebben geofferd', omdat onder een oude republikeinse benaming een 'Despotiek gezag' aan één persoon werd gegeven. Deze onbepaalde macht was 'veel groter en ampelder' dan die de Graven van Holland of de Stadhouders ooit hadden bezeten, ja zelfs groter dan 'die van eenen constitutioneelen Koning'. En dat terwijl ieder weldenkend republikein toch zou moeten weten dat 'een Souverain en Onbepaald gezag niet aan een enkel Persoon, wie hij dan ook zij, en onder welke benaming ook' diende te worden opgedragen.¹⁵

Schimmelpenninck had er maling aan en vond dergelijke protesten lachwekkend.¹⁶ Men moest niet te zwaar tillen aan de vorm van zijn regering, de tijd van 'theoretische bespiegelingen' was duidelijk voorbij en het ging er nu vooral om dat 'het gouvernement macht genoeg hebbe om hetgeen het ontwijfelbaar heilzaam oordeelt, te kunnen doorzetten' en 'zotte of kwaadaardige tegenkanting te kunnen vermorzelen'.¹⁷ Maar zelfs voor deze pragmaticus, zo bleek binnen een jaar na zijn aantreden als raadpensionaris, waren er politieke en conceptuele grenzen die niet konden worden overschreden. Toen namelijk duidelijk be-

14 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4), 530-535.

15 De brief is te vinden in C. van der Aa, *Geschiedenis van het leven, character, en lotgevallen van wijlen Willem den Vijfden, Prinse van Oranje en Nassau. Uit echte bronnen en bescheiden bijeengebragt, etc.* (5 dln., Amsterdam 1806-1809) IV, 655-663.

16 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 594.

17 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 546.

gon te worden dat Napoleon van plan was het bewind in Nederland op te dragen aan een erfelijk monarch afkomstig uit zijn eigen familie, probeerde Schimmelpenninck dit met het hele vertrouwde arsenaal aan republikeinse retoriek te voorkomen. Net als Gogel dat twee jaar eerder gedaan had, beriep hij zich daarbij vooral op de oude Nederlandse volksaard. De enige hoop voor de toekomst van het land was gelegen in het behoud van het fiere en onafhankelijke volkskarakter, dat 'den eenigen grondslag uitmaakt voor ons bestaan als Republikeinen'. Dat volkskarakter nu, vanouds gekenmerkt door een 'afkeer voor eene erfelijke magt', zou onherstelbaar beschadigd raken door 'de oprigting van een vorstelijk hof' en de daarmee onlosmakelijk verbonden cultuur van pracht en praal, weelde en militarisme. De komst van een buitenlands erfelijk monarch was, kortom, geheel in strijd met 'den geest [...] des volks' en zou een ramp voor het land betekenen. Ook de man die zelf door zijn tijdgenoten van monarchaal gedrag werd beticht kon zich, zo blijkt hier zonneklaar, uiteindelijk niet onttrekken aan de loden last van de oude republikeinse argumenten en concepten.¹⁸

De komst van de monarchie

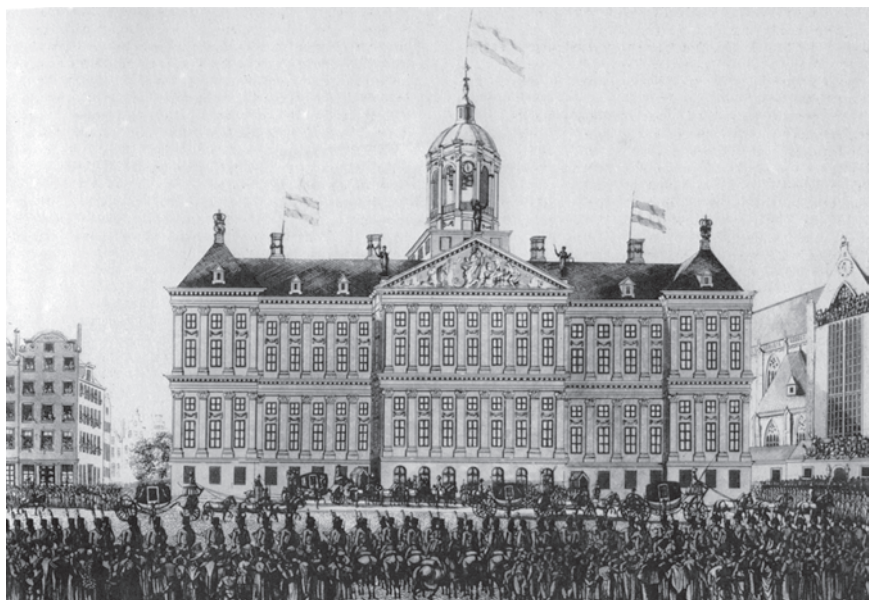
Het mocht echter allemaal niet meer baten: Schimmelpennincks republikeinse argumenten maakten geen enkele indruk op Napoleon. Deze liet hem via Ver-Huëll fijntjes weten dat hij niet zo moest zeuren, aangezien ook al 'in de tegenwoordige constitutie aan den chef van het gouvernement meerdere magt dan aan vele koningen gegeven is'.¹⁹ Ook het achterhoedegevecht dat enkele republikeinse pamfletisten nog voerden bracht niets tot stand, al toonde het eens te meer hoe zwaar het afscheid van de republikeinse identiteit de Nederlanders van 1806 viel. J.M. Kemper meende dat de invoering van de nieuwe monarchie weliswaar op geen enkele grond te verdedigen was, maar vreesde toch het ergste, omdat het volk door decennia van revolutie geheel was uitgeput. De ervaring leerde dat het juist op dergelijke momenten was dat alleenheersers en veroveraars toesloegen: 'De afgematte, en door overspanningen [...] verdoofde gemoeieren, zoeken naar rust; men is het eeuwige twisten moede, en de overweldiger heeft altijd gewonnen spel'.²⁰ De vurige Maria Aletta Hulshoff riep tevergeefs: 'Republikeinen doet uw plicht! Gij kunt het Vaderland nog redden!'.²¹ Een anoniem pamfletist kon zich levendig voorstellen dat bij uitblijven van verzet de oprechte republikeinse vaderlander zo gedesillusioneerd zou raken dat hij, 'op het voetspoor van eenen Cato, eenen Brutus', de klassiek republikeinse uitweg

18 Schimmelpenninck, *Rutger Jan Schimmelpenninck* (noot 6) II, 344-353.

19 Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 626.

20 [J.M. Kemper], *Brieven over de in omloop zijnde geruchten, omtrent eene nadere vereeniging van de Bataafsche Republiek met Frankryk* (Amsterdam 1806), 17-18.

21 Maria Aletta Hulshoff, *Oproeping van het Bataafsche volk, om deszelfs denkwijze en wil openlijk aan den dag te leggen, tegen de overheersching door eenen vreemdeling waarmede het vaderland bedreigd wordt* (z.pl. 1806) voorberigt. Zie over haar: Geertje Wiersma, *Mietje Hulshoff of de aanslag op Napoleon* (Amsterdam 2003).

L.G. Portman, 'Aankomst van Lodewijk Napoleon bij het Paleis op de Dam, 1808'; Amsterdam, Gemeente Archief (uit: cat. Empire in het Paleis, Amsterdam 1983).

van de dood zou verkiezen, 'veel liever dan zich genoodzaakt te zien den ondergang der vrijheid van zijn vaderland te aanschouwen'.²² De politieke elite was bijna net zo wanhopig. Toen Elias Canneman de nieuwe constitutie te zien kreeg, kon hij zijn ogen nauwelijks geloven: 'Nergens heb ik een enkel vonkje hoop gevonden, nergens een punt waaraan mijne republikeinsche beginsels zich konden vasthouden, nergens een anker waarvoor ik de burgerlijke vrijheid der ingezetenen veilig zag'.²³ Maar wat viel er eigenlijk nog te kiezen? Het was of Lodewijk Napoleon of volledige inlijving bij Frankrijk. 'Het republicanisme', zo schreef Augustinus Besier in maart 1806 aan Wiselius, 'is in beide gevallen verloren maar in het laatste geval onherstelbaar; wij verliezen dan ons bestaan als natie, hetgeen er nog van ons oud karakter over is verdwijnt geheel [...]'.²⁴

Zo dan arriveerde de nieuwe koning Lodewijk Napoleon in ons land: hij was voor de Nederlandse tijdgenoot aanvankelijk niet meer dan het minst kwade van twee weerzinwekkend geachte alternatieven.²⁵ Men zou kunnen vermoe-

²² *Vrymoedige bedenkingen over den tegenwoordigen toestand des vaderlands* (z.pl. [Delft] 1806), 2.

²³ Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 646.

²⁴ Colenbrander, *Gedenkstukken. Vierde deel* (noot 4) II, 623-624.

²⁵ Zie over Lodewijk Napoleon o.a. J.G. Kikkert, *Koning van Holland. Louis Bonaparte 1778-1846* (Rotterdam 1981); Clemens Amelunxen, *Louis Bonaparte. Bruder Napoleons – Erster König von Holland* (Keulen etc. 1989); Johan Joor, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk 1806-1813* (Amsterdam 2000).

den dat de afkeer waarmee zijn komst de republikeinse Nederlanders vervulde hem ertoe gebracht zou hebben een voorzichtig compromis met de oude republikeinse overtuigingen te zoeken.²⁶ Dat was echter geenszins het geval. De manke en melancholieke Lodewijk was namelijk een man met verrassend sterke en uitgewerkte theoretische overtuigingen over de plaats van zijn monarchie in de Nederlandse geschiedenis en hij formuleerde zijn visie daarop met een scherp oog voor de zwakheden van de oude republikeinse traditie. Zijn doel was dan ook niet het bereiken van een compromis met het oude republikanisme. Hij wilde, integendeel, niets liever dan de Nederlanders overtuigen van de overleefdheid van hun oude politieke vormen en gedachten. Omdat hij gelukigerwijze tot de weinige vorsten behoort die zelf uitvoerig verslag van hun regeringsperiode hebben gedaan, is het mogelijk Lodewijk op de voet te volgen in zijn politieke en conceptuele strijd voor de monarchie en tegen de erfenis van het oude republikanisme.²⁷

Reeds voor zijn aankomst in Nederland was het Lodewijk Napoleon duidelijk dat hem een zwaar gevecht wachtte. De Constitutie waar hij voorlopig mee moest werken had immers de monarchie eenvoudigweg boven op de bestaande republikeinse instituties geplaatst en daarmee voor de monarchie 'des obstacles nombreux pour son établissement et sa consolidation dans l'esprit de la nation' gecreëerd.²⁸ Bovendien was hij zich bewust van het feit – en moderne historici steunen hem in deze visie – dat er juist in de politieke cultuur van de voormalige republieken van het oude Europa een enorme weerzin tegen politieke veranderingen bestond.²⁹ Zijn bange vermoedens werden nog eens versterkt door de toezeggingen waarmee de politieke elite van de Nederlandse 'nation républicaine' hem in het land meende te moeten verwelkomen.³⁰ Daarin werd hem namelijk onder meer voorgehouden dat het geluk van een volk volledig van de regeringsvorm afhing en dat die regeringsvorm diende te worden gekenmerkt door 'la séparation et l'indépendance mutuelle des pouvoirs'.³¹ Het waren redevoeeringen, zo concludeerde de nieuwe koning, waarin onmiskenbaar 'le républicanisme des opinions et des sentiments' doorklonk.³² Het was, kortom, de hoogste tijd om de Nederlanders eens grondig te informeren over

26 Een dergelijke interpretatie van de monarchie van Lodewijk Napoleon is onlangs gegeven door Martijn van der Burg: 'Royal Republicans? The Netherlands between revolution and tradition, 1795-1810'. Ongepubliceerde voordracht bij het congres 'Juste Milieu. The Search for a Middle Way between Revolution and Tradition', Utrecht, 11 en 12 november 2004. Ik dank de auteur voor het ter beschikking stellen van zijn manuscript.

27 Louis Bonaparte, *Documens historiques et réflexions sur le gouvernement de la hollande* (3 Vol. Parijs 1820). Colenbrander karakteriseerde dit werk in 1910 niet ten onrechte als 'zeer eenzijdig, slecht gecomponeerd, en als hoofdbron voor het tijdvak [...] thans volstrekt verouderd' (Colenbrander, *Genestukken. Vijfde deel* (noot 1), I, xxv), maar als bron voor Lodewijks opvattingen over de regeringsvorm is het uniek en volstrekt onmisbaar.

28 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 142-143.

29 Over de Nederlandse 'horreur du changement' o.m. Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) III, 54 en 167-168. Vgl. Franco Venturi, *Utopia and Reform in the Enlightenment* (Cambridge 1971).

30 'nation républicaine': Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 2.

31 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 148.

32 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 154.

de zegeningen van de monarchie en zo de publieke opinie, die door Lodewijk van enorm gewicht werd geacht, voor zijn zaak te winnen.

Uit tactische overwegingen relativerde hij het belang van de regeringsvorm voor de welvaart en het geluk van landen soms enigszins en benadrukte hij herhaaldelijk rekening te willen houden met de republikeinse sensibiliteit van het Nederlandse volk. Toch leed het voor Lodewijk niet de minste twijfel dat de moderne constitutionele monarchie in de post-revolutionaire tijd voor elk land de best mogelijke regering was. Hij verwees met een breed scala aan termen naar deze relatief recente uitvinding: 'un gouvernement monarchique, mais libre', 'l'état monarchique modéré', 'une monarchie libre et constitutionnelle'.³³ Het was alleen door middel van deze aan een Constitutie gebonden eenhoofdige regering dat de in ieder land noodzakelijke eenheid kon worden bereikt: 'Le chef suprême de l'administration doit imprimer à toutes ses branches son esprit, sa volonté: c'est l'unité de mouvement qui est le principal avantage de la monarchie'.³⁴ Het zou goed zijn als juist de Nederlanders deze les eens ter harte zouden nemen en zouden leren inzien dat de enorme politieke problemen waar hun federatieve republiek de afgelopen eeuwen mee had geworsteld als bij toverslag zouden verdwijnen door de instelling van een gematigde monarchie.

De oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was eigenlijk nooit, zo benadrukte Lodewijk, een stabiele en werkelijk onafhankelijke staat geweest.³⁵ In zijn interpretatie van de geschiedenis van de Republiek vormde het eeuwenlange Nederlandse onvermogen de regering te vestigen op 'des lois uniformes, libérales et fortes', het aanhoudende gebrek aan homogeniteit en eenheid in de republikeinse regering, het centrale thema. Naarmate het staatkundige centralisatieproces in de omringende landen verder voortschreed, werd dit ernstige manco in de politieke organisatie steeds schadelijker voor het land. De enige personen die er iets aan hadden kunnen doen waren de Oranjestadhouders, van wie met name Willem III in de ogen van Lodewijk een unieke kans had laten liggen de republiek te hervormen langs de lijnen van het Engelse vrije monarchale model. Hij erkende overigens ruiterlijk dat de zeventiende-eeuwse stadhouders met formidabele tegenstand hadden te kampen: de trotse en geborneerde geest van de burgerlijke oligarchie, de diepgewortelde vooroordelen over de volmaaktheid van de Unie van Utrecht, het uiterst recalcitrante provinciale en stedelijke particularisme. Gedurende de verlichte achttiende eeuw, met haar 'esprit de nouveauté et de républicanisme', waren de zaken vervolgens van kwaad tot erger gekomen, tot uiteindelijk de laat achttiende-eeuwse republiek, dodelijk verzwakt door het kennelijk onoverkomelijke gebrek aan uniformiteit, homogeniteit en centralisatie, jammerlijk ten onder was gegaan aan een combinatie van binnenlandse partijstrijd en buitenlandse inmenging.³⁶

33 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 163 en 221 en III, 44.

34 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 175

35 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 162.

36 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) I, 12-22. Deze interpretatie van de Nederlandse geschiedenis keert op talloze plaatsen in de *Documens historiques* terug.

Zo vatte Lodewijk in een historisch betoog de thema's samen waar hij vier jaar lang op zou hameren: wilde Nederland in het moderne Europese statensysteem kunnen overleven, dan diende het land door een aan een Constitutie gebonden sterk centraal monarchaal gezag te worden bestuurd. Dat, en alleen dat, kon er voor zorgen dat er definitief een einde kwam aan de ondermijnende werking van het stedelijke en provinciale particularisme en aan de desastreuze partijstrijd van de afgelopen decennia. De Nederlanders zouden er dan ook voor hun eigen bestwil goed aan doen te leren leven met het idee dat hun land in de toekomst 'ni fédérative, ni républicaine' zou kunnen zijn.³⁷

De grote vraag is nu natuurlijk: deden zij dat ook? Verrassend genoeg is het antwoord bevestigend. Het lijkt alsof de aanvankelijk zo ongewenste komst van Lodewijk en zijn vervolgens zo gloedvolle verdediging van de moderne monarchie de Nederlandse republikeinen plotseling in staat stelden een eeuwenoude conceptuele bagage, die kennelijk toch een soort dode ballast was geworden, van zich af te werpen. Tijdgenoten die kort na de Franse periode op het bewind van Lodewijk Napoleon terugblikten, constateerden dat hier iets hoogst opmerkelijks was gebeurd. De Nederlanders waren meteen heel tevreden over hun nieuwe vorst, schreef de Pruisische publicist Friedrich Buchholz in 1813, en voegde er aan toe: 'eine Zufriedenheit, welche durch die ursprüngliche Abneigung der Holländer von dem Königthum nur desto auffallender gemacht wurde'.³⁸ Een jaar later merkte Johannes Kinker in *De Herkaauwer* over Lodewijk op: '[...] men kan niet ontkennen, dat hij de gaaf bezat om [...] het Koningschap aan de stugste republikeinen aannemelijk te maken'.³⁹ De juistheid van deze retrospectieve evaluaties wordt ruimschoots bevestigd door de commentaren die gedurende de regeringsperiode van Lodewijk zelf werden geformuleerd. Zo bekeerde de furieuze tegenstander van de monarchie Anton Reinhard Falck zich razendsnel tot de nieuwe staatkundige ordening. 'Ik erken', schreef hij in zijn *Gedenkschriften*, 'dat koning Louis geen tien dagen in het land geweest was of ik vond mij reeds aanmerkelijk bekoeld'.⁴⁰ Falcks opmerkelijke positiewisseling werd aanvankelijk vooral ingegeven door zijn bewondering voor Lodewijks vastberaden streven een einde te maken aan 'die ellendige verdeeldheden in het staatkundige' waar het land zo lang onder had gezocht.⁴¹ De

37 Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) II, 259.

38 Friedrich Buchholz, *Merkwürdige Urkunden die Abdankung des Königs von Holland betreffend. Mit einer geschichtlichen Einleitung*, etc. (z.pl. 1813), 36. Dit werk verscheen een jaar later ook in Nederlandse vertaling: *Merkwaardige en echte berigten, wegens het vertrek van Lodewijk Napoleon, voormalig Koning van Holland* (Amsterdam 1814). Zie over hem: Kurt Bahrs, *Friedrich Buchholz, ein preussischer Publizist, 1768-1843* (Berlijn 1907).

39 Het betreffende betoog is afgedrukt in H.T. Colenbrander (ed.), *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* ('s-Gravenhage 1913), 329-332. Het citaat op 332. Over dit blad: A.J. Hanou, *Sluiers van Isis. Johannes Kinker als voorvechter van de Verlichting, in de vrijmetselarij en andere Nederlandse genootschappen, 1790-1845* (2 dln., Deventer 1988) I, 318-327.

40 Colenbrander, *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* (noot 39), 42. Zie over hem: D. van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk. De vormende jaren van Anton Reinhard Falck 1777-1813* (Amsterdam 1985).

41 Colenbrander, *Gedenkschriften van Anton Reinhard Falck* (noot 39), 42.

politieke verzoening en harmonie die onder een republiek onbereikbare idealen waren gebleven, leken nu plotseling binnen handbereik. Enige tijd later omarmde Falck ook de door Lodewijk zo krachtig verwoorde historische visie, waarin de monarchie als enige redding voor een hopeloos versplinterd en volkomen verouderd republikeins politiek bestel werd opgevoerd. In een ontwerpde voor de installatie van de eerste leden van de monarchale 'Orde van de Unie', benadrukte hij dat het land in verval was geraakt omdat het met zijn politieke instituties was blijven steken 'au point où l'avait laissé le seizième siècle'. Het was pas de monarchie van Lodewijk die aan deze deplorabele toestand definitief een einde had gemaakt en die thans aan de Nederlanders zonder twijfel 'la garantie la plus sûre de leurs droits et de l'indépendance nationale' bood.⁴²

Een dergelijk extreem enthousiasme mocht sommigen wat te ver gaan – Maarten van der Goes, die de rede had moeten uitspreken, besloot toch een eigen en in de woorden van Colenbrander 'veel minder pittig' betoog te houden –, maar de voordelen van de monarchie werden alom breed uitgemeten.⁴³ Zo bekeerde de voormalige orangist Johan Canter De Munck, die al sinds de patriottentijd de nationale politiek van commentaar had voorzien, zich geheel tot het nieuwe regime, al wees hij daarbij, heel anders dan Falck, op het bestaan van enige continuïteit met de staatkundige ordening van voor 1795. 'De gezeegenste Constitutie van dit Land', schreef hij in 1806, 'heeft altijd gebleken, deze te zijn, welke door eene gemengde aristocratie en democratie, door een Constitutioneel eminent Hoofd getemperd, is in werking gehouden'. Die toestand zag hij onder Lodewijk beter dan ooit tevoren verwerkelijkt.⁴⁴ Anderen wensden de nieuwe monarchie liever te bezien in het licht van de zeer recente geschiedenis, als de letterlijke bekroning van het proces van bestuurlijke vernieuwing en eenwording dat in 1795 een aanvang had genomen en dat nu eindelijk werd voltooid 'par l'introduction du gouvernement monarchique'.⁴⁵ Maar hoe de argumentatie ook mocht luiden, vrijwel niemand leek zich meer te bekommeren om de teloorgang van de van de republikeinse politiek.

Hoe kan deze ogenschijnlijk zo plotselinge fundamentele omslag in de Nederlandse politiek aan het begin van de negentiende eeuw worden verklaard? Dat blijft uiteindelijk toch heel moeilijk. Men kan er natuurlijk op wijzen dat de Nederlanders, die gezien de internationale machtsverhoudingen bijzonder wei-

⁴² Colenbrander, *Gedenkstukken. Vijfde deel* (noot 1) II, 638-639. Zie over deze ontwerpde Van der Horst, *Van Republiek tot Koninkrijk* (noot 40), 105-106.

⁴³ Colenbrander, *Gedenkstukken. Vijfde deel* (noot 1) II, 638. De rede die Van der Goes uiteindelijk uitsprak is afgedrukt in Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) II, 37-50.

⁴⁴ Johan Canter de Munck, *De oorzaken van den oorlog, en middelen tot herstel der vrede* (Middelburg 1806) 57. Voor een uitvoerige beschouwing over de noodzaak van een eminent hoofd in ons land zie ook reeds [Johan Canter de Munck], *Vrije gevoelens over de staatsgronden, tot regeling van het bestuur in de Nederlandsche Vereenigde Gewesten* (2 dln. Den Haag 1802) II, 95-126. Zie voorts over deze 'ten onrechte vergeten Zeeuwse denker uit de revolutietijd': Van Sas, *Metamorfose van Nederland* (noot 2), 355-357.

⁴⁵ Zo bij voorbeeld Van Gennep in 1808, geciteerd in Bonaparte, *Documens historiques* (noot 27) II, 400.

nig te willen hadden, eenvoudigweg het beste probeerden te maken van een van buiten opgelegd bestel. Maar dat verklaart noch hun aanzienlijke enthousiasme voor de nieuwe monarchie, noch het feit dat er ook in latere jaren geen heropleving van het republikanisme meer plaatsvond. Men kan ook betogen dat Lodewijk Napoleon zelf, door zijn beminnelijke optreden, zijn niet aflatende pogingen de Nederlandse belangen tegen zijn broer te verdedigen en vooral zijn met verve gepresenteerde beleid van bestuurlijke centralisatie en politieke verzoening, de Nederlanders heeft weten te overtuigen van de voordelen van de monarchie. Daar valt zeker, zoals uit het voorgaande is gebleken, een en ander voor te zeggen. Maar hoe verdienstelijk deze vorst ook geweest mag zijn, het is over het algemeen niet aan een enkel individu gegeven op eigen kracht een einde te maken aan een eeuwenoude traditie van politieke argumentatie. Er moet dus meer aan de hand zijn geweest.

Wellicht zijn er belangrijke aanwijzingen te vinden in enerzijds de krampachtigheid waarmee de Nederlanders, in een Europees politiek klimaat waarin alle oude zekerheden waren uitgehold, tot de komst van Lodewijk Napoleon bleven vasthouden aan de oude republikeinse gemeenplaatsen, en anderzijds in het haast achteloze gemak waarmee zij er vervolgens plotseling afscheid van namen. Beide verschijnselen duiden er namelijk op dat het Nederlandse republikanisme aan het begin van de negentiende eeuw conceptueel was uitgeput. Iets dergelijks constateerde al in 1846 Johan Rudolf Thorbecke. Waar volgens hem in Frankrijk de ineenstorting van het *ancien régime* een geweldige en creatieve politieke energie had opgeroepen, daar leek het alsof de Nederlanders van na 1795 verlamd waren. 'Wij [...] schenen, als de Regering die ons verliet, versleten en uitgeput. De indrukken en sporen der verbrijzelde vormen bleven in onze houding zichtbaar. Men kon twijfelen, of onze tijd niet reeds voorbij was, of wij niet te oud waren voor herschepping'.⁴⁶ Het was die politieke lethargie, die republikeinse afgematheid, die alleen door een schok van buitenaf kon worden doorbroken – en het was koning Lodewijk Napoleon die, zonder het zichzelf helemaal bewust te zijn, deze zo belangrijke rol in de Nederlandse geschiedenis heeft gespeeld.

Wyger R.E. Velema, *Universiteit van Amsterdam, Afdeling Geschiedenis, Archeologie en Regiostudies, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam,*
wre.velema@uva.nl

⁴⁶ Thorbecke doet deze observatie in het artikel 'Rutger Jan Schimmelpenninck. Samuel Iperuszoon Wiselius', dat is opgenomen in zijn *Historische Schetsen*, herdrukt in C.H.E. de Wit, *Thorbecke en de wording van de Nederlandse natie* (Nijmegen 1980), 177–373. Het citaat aldaar, 298.